Koronapandemia ja maaseudun tulevaisuudet

Tutkimusjohtaja Tuomas Kuhmonen, Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto

Taustaksi

Suomen *maaseutu* muodostaa kaupunkeja monimuotoisemman kokonaisuuden, jossa elinkeinojen ja asumisympäristöjen kirjo on suuri. Tämän vuoksi samakin muutosvoima voi synnyttää hyvin erilaisia kehityskulkuja erilaisilla maaseuduilla. Tässä maaseudulla tarkoitetaan maakuntakeskuskaupunkien ulkopuolisia alueita eli kaikkia haja-asutusalueita, kirkonkyliä ja pieniä maaseutukaupunkeja.

Tulevaisuudentutkimuksen peruspremissinä on se, että ihmisen toimintaa sisältävä tulevaisuus on aina avoin: vaihtoehtoisia tulevaisuuksia on useita ja toteutuvaan tulevaisuuteen voidaan vaikuttaa. Tulevaisuudentutkimus onkin vaihtoehtoisten tulevaisuuksien systemaattista, kurinalaista ja läpinäkyvää suunnittelua ja arviointia – ei ennustamista.

Näistä lähtökohdista arvioidaan seuraavaksi koronapandemian vaikutuksia maaseutuun lyhyellä (0-2 vuotta) ja pitkällä (yli 5 vuotta) aikavälillä. Arviointi nojaa maaseudun rakenteellisiin ja toiminnallisiin erityispiirteisiin sekä systeemiajatteluun, jossa keskinäisriippuvuudet määrittävät erilaisten kokonaisuuksien toimintaa.

Keskinäisriippuvuuksien ytimessä on *regiimi*. Regiimi on vakiintunut ja useiden erilaisten voimien lukitsema, vallitseva tapa toimia. Regiimin liimana toimivat esimerkiksi lait, normit, uskomukset, sopimukset, tehdyt uhraukset (uponneet kustannukset), valta-asetelmat, tavat ja tottumukset sekä organisaatiokulttuurit. Regiimi vastustaa muutosta, koska sen avaintoimijat hyötyvät asetelmasta ja koska liiman vähentäminen vaatii paljon energiaa. Vallitseva regiimi – jonka vaikutuspiirissä myös Suomen maaseutu on – perustuu fossiilitalouteen, globaaleihin verkostoihin sekä alhaisimpiin saavutettavissa oleviin rahamääräisiin tuotantokustannuksiin perustuvaan hinnoitteluun, jossa ulkoisvaikutuksia ei huomioida. Ulkoisvaikutukset liittyvät muun muassa ympäristöön, sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen, tasa-arvoon ja ihmisoikeuksiin.

Vallitsevan regiimin moninaisia tuotoksia ovat muun muassa ennennäkemätön aineellinen runsaus ja hyvinvointi kehittyneissä teollisuusmaissa, kansainvälisen liikkuvuuden ja yhteistyön lisääntyminen sekä kasvavan keskinäisriippuvuuden synnyttämä vakaus, ilmastonmuutos ja muut vakavat ympäristöongelmat, ihmisoikeusluokkaukset, keskittyminen (valta, varallisuus, alueellinen toimeliaisuus) sekä suuri joukko seurannaisvaikutuksia (pakolaiset, pandemiat, populistit, poliisivaltiot). Suomessakin regiimi on moninkertaistanut työn tuottavuuden alkutuotannossa, vapauttanut työvoimaa muille aloille, monipuolistanut taloutta sekä lisännyt aineellista hyvinvointia ja kulutusmahdollisuuksia. Kaupungistuminen ja maaseudun tyhjentyminen ovat regiimin tuotoksia, samoin erilaiset pandemiat, joista koronavirus on yksi. Paljon liikkuvat ja isoissa yhdyskunnissa elävät ihmiset levittävät pandemioita.

Lyhyellä aikavälillä koronapandemia ei ole vakavasti haastanut erikoistumiseen, syvään työnjakoon ja keskinäisriippuvuuteen nojaavaa regiimiä. Kyse on lähinnä regiimin säröstä

tai toimintahäiriöstä. Monen yhteiskunnan resilienssi on ollut koetuksella, mutta sopeutumiskyky on riittänyt pitämään yllä vallitsevaa yhteiskunta- ja talousmallia ja yhteiskunnan ydinjärjestelmien toimintaa. Pidemmällä aikavälillä ja yhdistyessään muihin muutosvoimiin koronapandemia voi kuitenkin toimia merkittävänä muutosajurina, joka muokkaa nykyistä regiimiä tai jopa korvaa sen toisenlaisella. Koronapandemiaan liittyviä välittömiä muutosajureita ovat muun muassa kokoontumis-, liikkumis- ja toimintarajoitukset, sairastuminen sekä käyttäytymis- ja toimintatapamuutokset, joista viimeksi mainittu on pitkän aikavälin vaikutuksissa tärkein tekijä. Maaseudun kannalta nimenomaan pitkän aikavälin vaikutukset voivat olla merkittäviä.

Lyhyen aikavälin näkökulma

Lyhyen aikavälin vaikutusten ilmentymistä osa on jo havaittavissa ja osasta on alustavia muutosoireita. Alla olevassa taulukossa erityisesti maaseutuun kohdistuvia lyhyen aikavälin vaikutuksia on peilattu suhteessa vallitsevan regiimin ominaispiirteisiin.

Koronapandemialla on lyhyellä aikavälillä sekä myönteisiä että kielteisiä vaikutuksia maaseutuun. Myönteisiin vaikutuksiin kuuluvat muun muassa polttoaineiden hintojen lasku, kotimaan matkailun lisääntyminen, etätyön lisääntyminen ja sähköisen asioinnin yleistyminen. Etätyöhön ja sähköiseen asiointiin sisältyy merkittävä oppimisvaikutus, jonka myötä osa muutoksesta voi jäädä pysyväksi. Kielteisiin vaikutuksiin kuuluvat muun muassa pitkistä toimitusketjuista johtuvat puutteet sekä tuotantohäiriöt ja tuotannon keskeytykset talous- ja työllisyysvaikutuksineen. Koronapandemian talousvaikutukset ovat vähentäneet joidenkin maaseudun vientiyritysten kysyntää tai vaikeuttaneet toimituksia.

Maaseudun kuntia, yrityksiä ja järjestöjä ovat toki haastaneet monet muutkin tekijät kuten koulujen siirtyminen etäopetukseen, palvelualojen yritysten kiinniolo ja asiakaskato sekä järjestöjen toimintavaikeudet tapahtumatulojen menetysten myötä, mutta nämä vaikutukset ovat samankaltaisia kaikilla alueilla.

Taulukko 1. Koronapandemian lyhyen aikavälin vaikutuksia maaseudulla.

Regiimin ominaispiirre	Vaikutusmekanismi	Vaikutus maaseudulla
Fossiilitalous	Liikenteen vähentyminen on laskenut polttoaineiden kysyntää ja hintoja	Vähentänyt hieman maaseudun pitkien etäisyyksien aiheuttamaa suhteellista haittaa
Globaalit toimitus- ja asiakassuhteet	Tuotantopanosten (suojavälineet, varaosat) toimitushäiriöt Ulkomaanmatkailun rajoitteet Vientituotteiden kysynnän väheneminen	Tuotannon tilapäisiä keskeytyksiä ja lomautuksia osassa maaseudun teollisuuslaitoksia, joiden rooli paikallistaloudessa voi olla merkittävä Lomamatkailu suuntautuu kotimaahan (indikaattoreita mm. mökkivuokrauksen kasvanut kysyntä, kansallispuistojen ruuhkat) Kysyntä- tai toimitusongelmia osassa maaseudun vientiyrityksiä, joiden rooli paikallistaloudessa voi olla merkittävä
Keskittyminen	Suuri ihmistiheys lisää sairastumisriskiä Monet palvelut ovat keskittyneet keskuksiin, fyysisessä saatavuudessa ja saavutettavuudessa nyt rajoituksia	Etätyö on hajauttanut yhteiskuntaa merkittävästi myös maaseudulle; tämä on ollut mahdollista, koska maaseudun palveluista ja infrastruktuurista on jossain määrin pidetty huolta Maaseudulla sairastuminen ja rajoitukset ovat aiheuttaneet kaupunkeja vähemmän

Regiimin ominaispiirre	Vaikutusmekanismi	Vaikutus maaseudulla
		ongelmia muun muassa harvan asutuksen ja pienten opetusryhmien ansiosta Nettikauppa ja sähköinen asiointi ovat lisääntyneet ja luoneet uusia tottumuksia
Hinnoittelu alhaisimpien saavutettavissa olevien rahamääräisten tuotantokustannusten perusteella	Maatilat eivät pysty siirtämään tuotantokustannuksiaan hintoihin Huoltovarmuutta ei hinnoitella Suomessa kotimaista maataloustuotantoa on pidetty yllä mittavalla tuella	Ulkomaista kausityövoimaa käytetään muun muassa puutarhataloudessa; sen heikko saatavuus aiheuttaa menetyksiä Merkittäviä varastoja ja puskureita ei ole Riittävä ravitsemus ei ole ollut Suomessa uhattuna ja pitkittyvän kriisinkin aikana tilanne on parempi kuin esimerkiksi Ruotsissa

Lyhyen aikavälin vaikutuksia arvioitaessa on tärkeää huomata, että koronapandemia ei ole toistaiseksi vakavasti haastanut yhteiskunnan todellista resilienssiä vallitsevan regiimin monen ominaispiirteen osalta.

Pitkän aikavälin näkökulma

Pitemmällä aikavälillä koronapandemian vaikutukset riippuvat ensisijaisesti siitä, millaisia pysyvämpiä käyttäytymisen ja toimintatapojen sekä politiikan muutoksia se vahvistaa ja vakiinnuttaa. Tätä asetelmaa on havainnollistettu kahdella tulevaisuuskuvalla: särö ja uudistuminen. Särö-tulevaisuuskuvassa koronapandemia jää säröksi vallitsevan regiimin kyljessä ja toiminnan palauduttua regiimi säilyy ja jatkuu entisenkaltaisena. Uudistuminen-tulevaisuuskuvassa koronapandemia käynnistää merkittävän muutoksen, yhdistyy muihin muutosvoimiin, hajottaa vallitsevaa regiimiä ja korvaa sen aikanaan toisenlaisella. Maaseudun rooli ja merkitys yhteiskunnassa eroaa voimakkaasti tulevaisuuskuvien välillä, kuten seuraavasta kuviosta ilmenee.

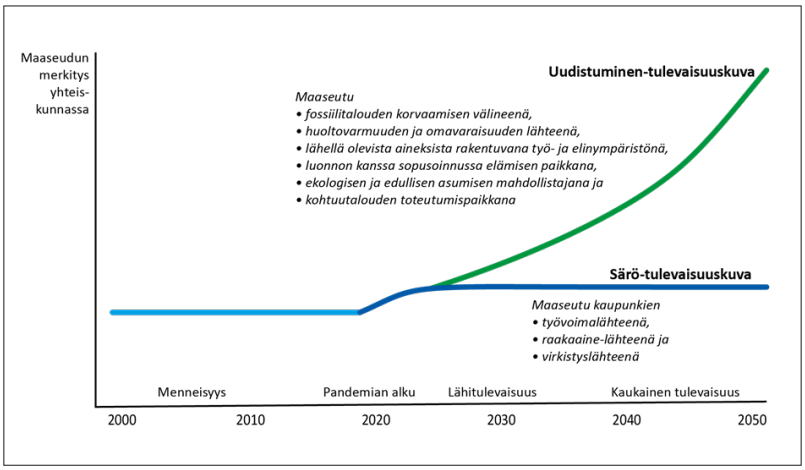

Särö-tulevaisuuskuvassa palataan normaaliin arkeen heti kun koronapandemia laantuu, siihen kehitetään rokote ja siihen sopeudutaan yhtenä hankaluutena muiden joukossa. Vallitsevan regiimin taustalla olevia arvoja, yhteiskunnan resilienssiä ja haavoittuvuutta ei pohdita eikä regiimiä haasteta tästä näkökulmasta. Tässäkin tulevaisuuskuvassa kokeilu ja tottuminen nostavat esimerkiksi etätyön, nettikaupan ja sähköisen asioinnin sekä kotimaan matkailun hieman trendiuraa korkeammalle tasolle.

Uudistuminen-tulevaisuuskuvassa koronapandemian käynnistämät tai vahvistamat arvojen, asenteiden, normien, toimintatapojen ja politiikan suunnitteluperiaatteiden muutokset kietoutuvat yhteen. Kokemukset etätyöstä aikaa, rahaa ja ympäristöä säästävine ja joustavuutta lisäävine vaikutuksineen, luonnossa liikkumisesta, erikoistumisen ja pitkien toimitusketjujen riskeistä sekä kaupunkiasumisen kalleudesta ja turvattomuudesta muuttavat ihmisten ajattelua ja käyttäytymistä. Muutokset alkavat rapauttaa vallitsevaa regiimiä ja vähitellen korvaavat sen uudella yhdistyessään useisiin yhteiskunnassa eri tahoilla tapahtuviin muutosprosesseihin, joita ovat muun muassa:

- Fossiilitaloudesta luopuminen ja siirtyminen bio- ja kiertotalouteen
- Huoltovarmuus- ja omavaraisuusajattelun ja -politiikan vahvistuminen
- Etätyön valtavirtaistuminen ja organisaatiokulttuurien muutos
- Lähi-ilmiöiden merkittävä vahvistuminen: lähiruoka, lähienergia, lähipalvelut, lähiyhteisöt, lähidemokratia
- Luontosuhteen vahvistuminen ja maallemuuton lisääntyminen
- Puurakentamisen lisääntyminen ja maaseudun puutaloasumisen suosion kasvu
- Kohtuutalouden (degrowth) vahvistuminen arvopohjaisena talousmallina, jossa taloustoimien ulkoisvaikutukset tunnistetaan ja tunnustetaan

Maailma ei ole tässäkään tulevaisuuskuvassa vielä viiden vuoden kuluttua kovin eri näköinen kuin nykyisin, mutta vahvistuvat kehityssuunnat ovat jo selvästi tunnistettavissa. Vallitseva regiimin ytimessä ollut fossiilitalouden rajattoman kasvun ajatusmalli on korvautunut bio- ja kiertotalouden rajallisen kasvun ja kestävyyden ajatusmallilla. Fossiilitalouden ydinrakenteisiin kuuluvat kaupungit nojautuvat betoniin, asfalttiin, öljyyn, kivihiileen, maakaasuun ja muoviin ja toimivat kulutus- ja hallintokeskuksina. Ne menettävät asemiaan kahta kautta: fossiilitaloudesta luopumisen kautta ja kulutusta arvopohjaisesti lähestyvän ja rajoittavan kohtuutalouden kautta. Yhteiskunta siirtyy vähitellen kohti hajautunutta rakennetta, jossa se hyödyntää luonnonvarojaan, infrastruktuuriaan, alueitaan ja yhteisöjään monipuolisesti, kestävästi ja kattavasti. Tällainen yhteiskunta on nykyistä huomattavasti paremmin varautunut, sopeutumiskykyisempi ja vähemmän haavoittuva epävakaan maailman ongelmien kohdatessa – näistä koronapandemia on lopulta vain yksi ilmentymä.

Politiikkasuositus

Yleisnäkymä toimintaympäristön kehityksestä sisältää nykyistä enemmän vaihteluita ja epävakautta, joiden juurisyitä ovat muun muassa ilmastonmuutos, väestönkasvu, fossiilitalous, ympäristön tilan heikentyminen, kaupungistuminen ja politiikka. Toistaiseksi mikään taho ei ole ottanut asiakseen tällaisen tulevaisuuden ongelmia ratkovan yhteiskuntamallin kattavaa kuvausta, suunnittelua, arviointia ja välineellistämistä. Tämä johtunee siitä, että vaadittavan muutoksen pohjana ovat ensisijaisesti arvot ja vasta toissijaisesti sellaiset perinteiset mittarit, joilla tulevaisuuteen liittyviä valintoja on osittaistarkasteluissa perinteisesti arvioitu ja perusteltu. Näitä ovat muun muassa bruttokansantuote, tuottavuus, rahamääräisillä tuotantokustannuksilla mitattu kilpailukyky, veroaste, energiatehokkuus ja kasvihuonekaasupäästöt.

Tämän vuoksi koronapandemian vaikutusarvion pohjalta tehdään vain yksi politiikkasuositus. Mahdollisimman pian tulisi käynnistää mittava, 2-3 vuotta kestävä suomalaisen yhteiskunnan resilienssiohjelman laatiminen:

- jossa kuvataan, suunnitellaan, arvioidaan ja välineellistetään hajautuneen yhteiskunnan malli, jonka resilienssi kestää myös maailmantilan merkittävän heikentymisen,
- jossa luonnonvaroja, infrastruktuuria, alueita ja yhteisöjä hyödynnetään monipuolisesti, kestävästi ja kattavasti,
- joka perustuu fossiilitaloudesta luopumiseen ja korvaamiseen bio- ja kiertotaloudella,
- jossa huoltovarmuus- ja omavaraisuusajattelu on keskeisessä asemassa,
- jossa edistetään etätyötä ja organisaatiokulttuurien uudistumista monimuotoisen työelämän ja monipaikkaisen elämäntavan mahdollistamiseksi,
- jossa määrätietoisesti vahvistetaan lähi-ilmiöitä, paikallisia ratkaisuja, osallisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä luonnonvarojen hajautunutta omistajuutta,
- jossa edistetään kansalaisten luontosuhteen monimuotoisia vaalimis- ja vahvistamismahdollisuuksia kaikkialla Suomessa, maaseudulla ja kaupungeissa,
- jossa edistetään puurakentamista ja ekologisia asumisratkaisuja,
- jossa luodaan malleja taloustoimien ulkoisvaikutusten sisäistämiselle muun muassa julkisissa hankinnoissa, tuotteiden ja palveluiden hinnoittelussa ja kansainvälistä kauppaa koskevissa sopimuksissa.

Hyviä esimerkkejä tämän suuntaisesta toiminnasta on löydettävissä muun muassa Alankomaista ja Tanskasta. Suomessa olisi aineellisia ja aineettomia voimavaroja nousta koronakriisin siivittämänä edelläkävijäksi aidosti kestävän tulevaisuuden yhteiskunnan rakentamisessa.